

УДК 355.272

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.39>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ І ЙОГО ОХОРОНА ЗА ДОПОМОГОЮ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ НОРМ

Братковський В.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та поліцейської діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID:0000-0003-0382-3611*

Чорномаз О.Б.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та поліцейської діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9327-0071*

Братковський В.М., Чорномаз О.Б. Правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації і його охорона за допомогою адміністративно-деліктних норм.

У статті встановлено, що правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні здійснюється на загальнодержавному, місцевому та локальному рівнях. На загальнодержавному рівні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється актами Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерств, Генерального штабу, Ради національної безпеки і оборони України та іншими органами державної влади діяльність яких поширюється більше ніж на одну область. В областях та районах правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації також здійснюється місцевими державними адміністраціями та центрами комплектування та соціальної підтримки відповідного рівня. На місцевому рівні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації також здійснюється обласними центрами комплектування та соціальної підтримки та районними центрами комплектування та соціальної підтримки.

У містах, селах та селищах правове регулювання проведення мобілізації здійснюють виконавчі органи міських, сільських та селищних рад, на яких у галузі оборонної роботи покладено широке коло повноважень у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. Останні забезпечують організацію та участь у здійсненні на відповідній території заходів, пов'язаних з мобілізаційною підготовкою, територіальною обороною та цивільним захистом; бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час; проведення мобілізації людських, транспортних та інших ресурсів в особливий період та виконують інші повноваження згідно чинного законодавства.

Окрім місцевого рівня, правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється на локальному рівні, тобто безпосередньо на підприємствах, установах та організаціях, в межах яких керівники відповідних юридичних осіб видають накази, які при необхідності можуть стосуватися мобілізаційної підготовки та мобілізації та бути обов'язковими до виконання військовозобов'язаними, що працюють у юридичній особі. Сюди також необхідно відносити накази командирів військових частин.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, мобілізаційна підготовка, мобілізація, особливий період, адміністративний проступок.

Bratkovsky V.M., Chornomaz O.B. Legal regulation of mobilization training and mobilization and its protection by means of administrative tort norms.

The article establishes that the legal regulation of mobilization training and mobilization in Ukraine is carried out at the national, local and local levels. At the national level, the legal regulation of mobilization

training and mobilization is carried out by acts of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, the General Staff, the National Security and Defense Council of Ukraine and other state authorities whose activities extend to more than one region. In regions and districts, the legal regulation of mobilization training and mobilization is also carried out by local state administrations and centers of recruitment and social support of the corresponding level. At the local level, the legal regulation of mobilization training and mobilization is also carried out by regional and district centers of recruitment and social support.

In cities, villages and towns, the legal regulation of mobilization is carried out by the executive bodies of city, village and town councils, which are entrusted with a wide range of powers in the field of defense work in the field of mobilization preparation and mobilization. The latter ensure the organization and participation in the implementation of measures related to mobilization preparation, territorial defense and civil protection in the relevant territory; reservation of military personnel for the period of mobilization and for wartime; mobilization of human, transport and other resources during a special period and exercise other powers in accordance with current legislation.

In addition to the local level, legal regulation of mobilization training and mobilization is carried out at the local level, i.e. directly at enterprises, institutions and organizations, within which the heads of the relevant legal entities issue orders, which, if necessary, may relate to mobilization training and mobilization and be mandatory for military personnel working in the legal entity. This also includes orders from commanders of military units.

Key words: administrative responsibility, mobilization training, mobilization, special period, administrative misconduct.

Постановка проблеми. У правовій доктрині будь-якої розвиненої держави світу особливе місце завжди приділялося правовому регулюванню суспільних відносин, що функціонують у межах відповідної країни. Розвиток суспільних відносин в державі рано чи пізно призводить до того, що у середині країни починають формуватися не регламентовані державою наслідки суспільних відносин, сукупність яких становить певну не упорядковану систему суспільних явищ. Для того, щоб розвиток та функціонування цієї системи суспільних відносин в державі відбувалося юридично грамотно, не порушуючи інтереси громадян, на котрих вони поширюють свою дію, держава в особі компетентних органів державної влади здійснює контроль та свій специфічний вплив на суспільні відносини шляхом їх упорядкування. В юридичній літературі вищезазначене отримало назву «правового регулювання суспільних відносин».

Цікавою, на нашу думку, є позиція І.Д. Ваньчука, який вважає, що на сьогоднішній день серед науковців відсутня єдність позицій стосовно визначення сутності й поняття правового регулювання. На думку науковця, наразі загальноприйнятими вважаються два основних підходи до розуміння сутності досліджуваного правового явища: широкий, за якого до компонентного складу правового регулювання належать усі форми впливу на свідомість і поведінку суб'єктів права, тобто передбачається застосування всіх нормативних та індивідуальних юридичних засобів для упорядкування суспільних відносин; вузький, за якого упорядкування суспільних відносин здійснюється за допомогою застосування виключно нормативних юридичних засобів, тобто механізму правового регулювання [1, с. 8].

В умовах правового режиму воєнного стану в Україні, проблема правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації і його охорона за допомогою адміністративно-деліктних норм набувають особливої актуальності.

Мета дослідження. Розкрити суть правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації, в тому числі за допомогою адміністративно-деліктних норм.

Стан опрацювання проблематики. Проблематику правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, в тому числі за допомогою адміністративно-деліктних норм частково досліджували В.Л. Бабич, О.С. Володавська, М.І. Іншин, Р.А. Калюжний, І.І. Качан, А.Т. Комзюк, О.В. Кривенко, С.М. Морозов, С.В. Петков, О.О. Погрібний, І.М. Шопіна та ін.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що для повноцінного розуміння поняття та сутності правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні відповідне правове явище необхідно розглядати у двох аспектах: широкому та вузькому.

У широкому розумінні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації є системою правових приписів, що упорядковує суспільні відносини, шляхом їх впливу на свідомість

і поведінку суб'єктів права у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації, що здійснюється державою за допомогою регламентованих законодавчих норм та приписів.

У вузькому значенні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації – це процес упорядкування суспільних відносин, що виникають при проведенні в країні мобілізаційної підготовки і мобілізації, що здійснюється за допомогою застосування виключно нормативних юридичних засобів правового характеру.

Для виконання завдань щодо повноцінного набору військовозобов'язаних на мобілізаційну підготовку та мобілізацію, держава в особі компетентних органів державної влади повинна виконати одну із основних своїх функцій, а саме забезпечити належну правову базу, яка б охоплювала усі суспільні відносини, що складаються у зв'язку із проведенням у країні військової мобілізації населення.

У зв'язку із військовою агресією російської федерації в Україні поступово розпочався процес відродження Збройних Сил України та побудова армії європейського зразка. Тому правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації на сьогоднішній день потребує удосконалення, шляхом внесення доповнень та змін у нормативно-правові акти, що регламентують правові засади здійснення мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні та її охорону за допомогою адміністративно-деліктних та кримінально-правових норм.

На нашу думку, на сьогоднішній день правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні здійснюється на загальнодержавному, місцевому та локальному рівнях. Для повноцінного розуміння сутності правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, видається за необхідне, розпочати його характеристику із загальнодержавного рівня.

Основним нормативно-правовим актом, яким регламентується основні суспільні відносини, що виникають у сфері проведення військової мобілізації в нашій державі є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», відповідно до якого правовою основою мобілізаційної підготовки та мобілізації є Конституція України, Закон України «Про оборону України», Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та інші закони України, а також видані відповідно до них нормативно-правові акти [2].

Конституцією України визначено механізм забезпечення оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості, а також забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України шляхом покладення цих функцій відповідно на Збройні Сили, які можуть доукомплектовуватися військовозобов'язаними шляхом оголошеної мобілізації. Разом з тим, Конституція України забороняє створення і функціонування на території України будь-яких збройних формувань не передбачених законом [3, с. 22].

Варто зауважити, що стаття 65 Конституції України вказує проте, що «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [4].

Повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, права військовозобов'язаних громадян у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації знайшли своє відображення у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Тому, на нашу думку, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» можна вважати органічним нормативно-правовим актом, який «встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів» [2].

У військовій сфері частиною якої є мобілізаційна підготовка та мобілізація важливе місце відводиться Закону України «Про оборону України».

Відповідно до статті 4 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 р., у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни [5].

Варто зазначити, що до звичайних законів, що здійснюють правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації варто віднести такі: Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», Закон України «Про національну безпеку України» та ін.

На нашу думку, в подальшому дослідження нормативно-правових актів, що здійснюють правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації необхідно проводити за їх юридичною силою, оскільки як правильно вказує М.В. Вилегжаніна «найбільш значущою є класифікація нормативно-правових актів за юридичною силою. Юридична сила нормативно-правових актів полягає у наявності обов'язкового підпорядкування за вертикальним розташуванням видів нормативно-правових актів: Конституція – закон – указ – постанова – наказ. Саме в такій послідовності зменшується юридична сила кожного названого акта і збільшується обов'язковість попередніх» [6, с. 38].

Як вважає Р. П. Луцький «кодекси – це закони, в яких об'єднується і систематизуються правові норми, що регламентують певну сферу суспільних відносин. Як правило, кодекси виступають як основа певної галузі законодавства. Звичайні (поточні) закони – це всі інші закони, що приймаються парламентом у межах його компетенції. Кодекси та звичайні (поточні) закони мають однакову між собою юридичну силу, меншу від юридичної сили Конституції та конституційних законів» [7, с. 20].

На основі вищевикладеного, видається, що у сфері правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації належне місце у правовій ієрархії законів необхідно відвести кодифікованим актам, що встановлюють міру відповідальності за вчинення протиправного, суспільно небезпечного (суспільно шкідливого) діяння у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. Маючи однакову юридичну силу із звичайними законами, які досліджувалися нами раніше норми кодексів на сьогоднішній день відіграють надзвичайно важливе значення у сфері охорони правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні.

В Україні такими кодифікованими актами є:

1. Кримінальний кодекс України, нормами якого передбачено деякі види злочинів за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, а саме: стаття 114-1. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; стаття 336. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; стаття 336-1. Ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації; стаття 337. Ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів та інші статті Кримінального кодексу України [8].

2. Наступним кодифікованим актом норми якого здійснюють охорону правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні є КУпАП. На сьогоднішній день адміністративно-деліктні норми, що забезпечують охорону правового регулювання проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні знайшли своє відображення у ст. 210-1 «Порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію» КУпАП. Відповідно до санкції даної статті порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію - тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадських об'єднань - від однієї тисячі до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, – тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятисот до семисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадських об'єднань - від однієї тисячі п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті, в особливий період - тягне за собою накладення штрафу на громадян від однієї тисячі до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб та громадських об'єднань - від двох тисяч до трьох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

Таким чином, до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію притягають осіб, які вчинили суспільно шкідливі діяння, які за своєю правовою природою є порівняно незначними із злочинами за вчинення яких наступає кримінальна відповідальність та мають набагато менший негативний вплив на суспільні відносини, що складаються та функціонують в період оголошеної мобілізації.

На нашу думку, після кодифікованих актів, важливе місце у сфері правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації посідають акти Глави держави, акти органів законодавчої та виконавчої гілок влади.

Н.В. Заросило вважає, що після законів за юридичною силою належне місце у ієрархії нормативно-правових актів необхідно відвести актам Президента України та Верховної Ради України, актам Кабінету Міністрів України, актам міністерств та їх структурних підрозділів, актам інших органів центральної виконавчої влади, актам місцевих державних адміністрацій та актам місцевих рад, актам керівників різних рівнів підприємств, установ та організацій незалежно від виду власності, актам органів місцевого самоврядування [10, с. 38].

На нашу думку, вищезазначена класифікація буде вдалою для визначення усіх видів нормативно-правових актів, що видаються державними органами влади різного рівня та керівниками підприємств, установ та організацій для комплексного правового регулювання суспільних відносин у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні.

Актам Президента України у сфері правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації відведено надзвичайно важливу роль. Такими Указами Президента України, наприклад можуть бути «Про введення воєнного стану в Україні», «Про загальну мобілізацію» та ін.

Наступними нормативно-правовими актами за юридичною силою є акти Верховної Ради України, яка на пленарних засіданнях також затверджує Укази Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про загальну мобілізацію» та ін.

Наступним за юридичною силою видом нормативно-правових актів на які необхідно звернути увагу при здійсненні характеристики правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації є акти Кабінету Міністрів України.

На практиці, правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється Урядом у формі постанов.

На нашу думку, акти Кабінету Міністрів, що здійснюють на державному рівні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації відіграють важливу роль для захисту прав та законних інтересів військовозобов'язаних у період оголошеної в країні мобілізації. На відміну від актів Президента України та Верховної Ради України, постанови та розпорядження Уряду більш деталізують правові основи військової мобілізації. Акти Кабінету Міністрів України часто конкретизують норми законів та доповнюють їх. Із прикладів постанов Уряду (Постанова КМУ від 16 травня 2024 р. № 560 «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» та ін.), стає зрозумілим, що їх дія спрямована на конкретизацію та доповнення до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Наступним видом нормативно-правових актів за їх юридичною силою, норми яких здійснюють правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації є акти Міністерств України.

На нашу думку, важливе місце серед актів усіх Міністерств України у сфері правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації посідають накази Міністерства Оборони України, які мають обов'язкову юридичну силу для нижчих за рівнем органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників юридичних осіб та громадян України, що залучаються до проведення оголошеної мобілізації (Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» № 402 та ін.).

Правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації також здійснюється Генеральним штабом Збройних Сил України як головним військовим органом з планування оборони держави. Нормативно-правовими актами Генерального штабу Збройних Сил України у сфері правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації є наприклад, Директива Генерального штабу Збройних Сил України від 27 травня 2015 р. № 7 «Про уточнення порядку комплектування Збройних Сил України резервістами в особливий період», спільна Директива Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України від 6 травня 2014 р. № Д-1 «Про особливості проходження військової служби військовослужбовцями Збройних Сил України, пов'язані з тимчасовою окупацією території України».

Варто зауважити, що чимало актів Генерального штабу Збройних Сил України носять рекомендаційний характер. Особливо це стосується тих проєктів законів та інших нормативно-правових актів, які подаються для внесення законодавчих змін у діючі закони чи для прийняття нових.

На нашу думку, важливе місце серед державних органів, що здійснюють правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні є Рада національної безпеки та оборони України (далі – РНБОУ).

Варто зауважити, що за період проведення АТО на Сході України, РНБОУ ухвалила ряд важливих рішень у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації (наприклад, рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»). Також чимало рішень РНБОУ ухвалено в період правового режиму воєнного стану починаючи з 24 лютого 2022 року. Слід зауважити, що кожне рішення РНБОУ в обов'язковому порядку уводиться в дію Указами Президента України.

Як бачимо, на загальнодержавному рівні існує велика кількість органів державної влади, що здійснюють правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні. Одні з них – видають обов'язкові до виконання по всій території країни нормативно-правові акти, інші – видають акти, що здебільшого носять рекомендаційний характер, але є невід'ємною частиною всієї системи нормативно-правових актів державного рівня, що здійснюють правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні.

На нашу думку, правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється не лише на загальнодержавному, а й на місцевому рівні, тобто на рівні однієї області, району чи населеного пункту. В областях та районах правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації також здійснюється місцевими державними адміністраціями та центрами комплектування та соціальної підтримки відповідного рівня.

Крім місцевого рівня, на нашу думку, правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється на локальному рівні, тобто безпосередньо на підприємствах, установах та організаціях, в межах яких керівники відповідних юридичних осіб видають накази, які при необхідності можуть стосуватися мобілізаційної підготовки та мобілізації та бути обов'язковими до виконання військовозобов'язаними, що працюють у юридичній особі.

Висновки. Таким чином, правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні здійснюється на загальнодержавному, місцевому та локальному рівнях. На найвищому рівні державного управління процес мобілізації регулюється Конституцією України.

Єдиним органічним законом у даній сфері є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а Закон України «Про оборону України», Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», Закон України «Про основи національної безпеки України» та ряд інших, необхідно відносити до звичайних законів.

На загальнодержавному рівні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється актами Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерств, Генерального штабу, РНБО та іншими органами державної влади діяльність яких поширюється більше ніж на одну область.

В областях та районах правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації також здійснюється місцевими державними адміністраціями та центрами комплектування та соціальної підтримки відповідного рівня. У сфері правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації голови обласних, районних державних адміністрацій та сільський, селищних рад видають розпорядження.

На місцевому рівні правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації також здійснюється обласними та районними центрами комплектування та соціальної підтримки.

Окрім місцевого рівня, правове регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється на локальному рівні, тобто безпосередньо на підприємствах, установах та організаціях, в межах яких керівники відповідних юридичних осіб видають накази, які при необхідності можуть стосуватися мобілізаційної підготовки та мобілізації та бути обов'язковими до виконання військовозобов'язаними, що працюють у юридичній особі. Сюди також необхідно відносити накази командирів військових частин.

Весь перелік вищезазначених нормативно-правових актів має суттєве значення для оперативного проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ваньчук І.Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Випуск 32(1). С. 7–10.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-ХІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
3. Богущкий П.П. Основи військового права України: курс лекцій. Одеса: Фенікс, 2011. 343 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
6. Вилегжаніна М.В. Класифікаційний аналіз нормативно-правових актів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. № 1. С. 35–40.
7. Луцький Р.П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету права*, 2012. № 2. С. 18–21.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
10. Заросило Н.В. Підстави для класифікації нормативно-правових актів. *Наука і правоохорона*. 2014. № 1. С. 36–40.